

Риси постмодернізму у драматургії Валерія Шевчука

Олена Ліпінська,

аспірант кафедри української філології
та методики викладання фахових дисциплін

ДЗ "Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К. Д. Ушинського"

У статті проаналізовано з точки зору поетики постмодернізму драматичні твори Валерія Шевчука, з'ясовано риси індивідуального стилю митця.

Ключові слова: модернізм, постмодернізм, інтертекст, інтертекстуальність, принцип гри.

Як філософська категорія термін "постмодернізм" поширився завдяки творам філософів Ж. Дерріди, Ж. Батая, М. Фуко, Ж.-Ф. Ліотара тощо. На сучасному етапі існує велика кількість різноманітних, часто суперечливих досліджень українських літературознавців, присвячених визначенню цього культурного феномену, зокрема Д. Затонського, Т. Гундорової, М. Павлишина, Н. Ліхоманової, С. Андрусіва, Р. Харчук, О. Ільницького, Л. Калинської, Т. Денисової, Н. Зборовської та ін. Ними були сформульовані основні положення естетичної концепції постмодернізму і специфіка її засвоєння українською літературою.

Переважає кількість дослідників сходяться на тому, що для української літератури не притаманний постмодернізм у чистому вигляді, основною ознакою якого вважають заперечення модернізму, який так уподобали українські письменники. "Постмодернізм — цілісний, багатозначний, динамічний, залежний від соціального та національного середовища комплекс мистецьких, філософських, епістемологічних науково-теоретичних уявлень, дистанційованих від класичної та неокласичної (модерністської) традиції, що склалася в західній культурній постметафізичній самосвідомості за останні десятиліття ХХ століття" [6, с. 253]. Переважно він розвивається у жанрах фантастичної притчі, роману-сповіді, антиутопії, оповідання, міфологічної повісті, соціально-філософського і соціально-психологічного роману.

Українська драма у ХХ столітті після доби модернізму так і не стала центром літературного процесу, однак вона зазнала суттєвих змін і трансформацій. Ще більших змін вона зазнала із становленням нового літературного напрямку. Постмодернізм часто тлумачиться дослідниками не як мистецтво, а як своєрідний тип мислення, як образ світорозуміння. Серед найхарактерніших універсальних трансформацій сучасної культури, що відбуваються під впливом постмодернізму, найчастіше виокремлюють наростання тенденцій, невизначеності, що виражаються у відкритості, плюралізмі, еkleктизмі, неортодоксальності, невпорядкованості культурного життя. Провідною рисою постмодерністської свідомості називають іманентність, яка перетворює культурну діяльність на інтелектуальну гру, своєрідне метамистецтво.

Українська драматургія постмодерної доби, за визначенням багатьох вчених, балансує на межі двох домінуючих векторів тяжіння — модерністського та барокового. "Постмодернізм заявив про себе в українській літературі як сфера необарокової карнавалізованої гри й лінгвістичного іронізму" [2, с. 165]. Стосовно літератури, яку відносять до необарокової, застосовують ті ж характеристики, що й до літератури

постмодернізму: фрагментарність, іронія, принцип гри, ефект провокації, світ-ілюзія, сон, хаос тощо. Не виключенням стали й твори Валерія Шевчука, "закоріненого (як про нього пишуть) у надра барокової поетики". Барокові тенденції у його творчості визначали: М. Жулинський, Р. Мовчан, Л. Тарнашинська, О. Солецький, Н. Городнюк та ін., але дослідження переважно стосувались прозових творів письменника. Драматургія В. Шевчука, за винятком праць Л. Залеської-Онишкевич, й досі залишається поза увагою літературознавців, що й обумовило мету нашої статті — визначення постмодерних рис у драматургії митця. Відповідно до мети окреслено такі завдання: дослідити розвиток української драми у постмодерному дискурсі, проаналізувати п'єси письменника, виокремлюючи в них відповідні ознаки (інтертекстуальність, іронію, принцип гри і т.д.).

У драматургії Валерія Шевчука можна виділити численні риси постмодернізму. У його творах яскраво виражена інтертекстуальність, яку вважають однією з домінуючих ознак постмодерного твору. Естетична гра з чужими текстами — основа постмодерністської поетики, а у Валерія Шевчука, у його драматургічних творах, вона відзначається великою майстерністю. П'єси відображають не тільки активні естетичні пошуки митця, але й складні процеси взаємодії та зміни художніх систем, автор використовує численні алюзії, прямі цитати, самоцитатії, завдяки чому досягається символізація тексту, стираються грані між реальністю та ілюзією.

Твори Валерія Шевчука поліфонічні, у них присутній діалог із текстами барокової літератури, агіо-графічними творами, Біблією, міфологічними та фольклорними сюжетами і мотивами, іншими видами мистецтв. У своїй дисертації "Системотворчі моделі ідіографії Валерія Шевчука" І. Л. Приліпко зазначила, що "інтертекстуальність є важливою системотворчою моделлю ідіографії Валерія Шевчука, показником його особливого авторського почерку" [8, с. 120]. На нашу думку, варто говорити навіть про інтермедіальність, настільки широким є медіа-простір, до якого звертається автор. У п'єсах митця відчутний вплив як сучасного постмодерного напрямку, так і давньої барокової драми. Письменник вишукано поєднує психологізм дії з формами інтермедій, наснажених спостережливістю, тонким гумором, підкріплених глибиною обізнаністю автора з давньоукраїнськими містеріями, драмами, трагікомедіями. Ознаки, властиві вертепній та шкільній драмі, творчо переосмислені драматургом, помітні у п'єсах "Вертеп" та "Брама смертельної тіні". "Вертеп" повністю відповідає структурі класичної вертепної драми з її дійовими персонажами (у вертепному дійстві

персонажі були такі: Смерть, Чорт, Ірод та простолюди), сцена мала два поверхи, що символізували відповідно рай і пекло. Вертепна вистава завжди поділялася на дві частини: релігійну і світську — трагічну і комічну.

Поєднання комічного і трагічного характеризує драматургію Валерія Шевчука; вона, як і вся творчість письменника, поліфонічна. У п'єсах одночасно співіснують кілька жанрових означень: "елементи фарсу органічно поєднуються з психологізмом, клоунада з драмою, трагедія з музичною хореографією, гра реальних персонажів з тінями та алегоріями, неначе кано́ни театру розмиті у парадоксальній чи модерній формі впливу на читача-глядача...Хто б ще так глибоко, окрім В. Шевчука, відчув та переосмислив зв'язок епох і культури українського барокового класицизму із сучасними модерними формами театрального мистецтва?" — зазначав Г. Шумейко, заслужений артист України, провідний актор національного театру імені М. Заньковецької [12, с. 6].

На початку першої дії у п'єсі "Брама смертельної тіні" на сцені розігрується справжній фарс, переростаючий у трагедію: у сні до Мазепи приходять офіцер, Максимович (архієпископ чернігівський), солдат приганяє "народ", і вони чинять справжню розправу над лялькою, подобою Мазепи, "кукла — это твоє подобие шутовское...в сущности то, кем ты был и есть", — пояснює йому офіцер [11, с. 195]. У кінці п'єси (друга інтермедія) все відбувається наче у кривому віддзеркаленні: замість гірлянди — вивіска з написом "Змінник", замість квітів — бур'ян. Біля хреста, як колись біля портрета, починають тепер вже "контрадедикацію": знову виступають Яворський, Прокопович, але тепер з прокльонами і нищівною критикою на адресу гетьмана виступає Петро Заець, який у кінці промови додає, повністю виправдовуючи своє ім'я: "Мене ніхто не бачив? Га? Ліпше хай ніхто не бачить, а я своє діло зробив. Може, щось і у руку капне?". А під завісу спудей проголошують: "Є така мудрість світова: кожна драма — це вельми часто комедія! А життя людське, шановне панство, трагікомедія" [11, с. 238].

Іронія також є однією з яскравих ознак постмодернізму. Її у п'єсах Валерія Шевчука не бракує: у словесних перепалках персонажів, у змалюванні образів дійових осіб тощо. Для прикладу можна навести опис семи сестер із п'єси "Кінець віку (Вода життя)": "...могутня, в тісно обляглій сукні... В неї вольове з підгаром лице, а між бровами чимала, майже чорна бородавка" [11, с. 275] — Марія; тітка Броня "з пофарбованим у фіолетове волоссям і з обличчям так густо напомадженим, що воно нагадує маску міма" [11, с. 275].

Стару бабу Ганну, яку колись кохав Алімпій ("Мізерія"), автор саркастично називає красунею, а у примітках вказується, що вона "почварна баба". У "Птахах з невидимого острова", коли Олізар намагається допитатись, куди ж він потрапив, йому відповідають: "Потрапили туди, куди вам потрібно. А, може, й нам..." [11, с. 146].

Серед суспільства, представники якого хотіли створити кращій світ на "невидимому острові", як іронічно зауважує Валерій Шевчук, не можна згадувати Бога. Вони наслідують окультні елементи середньовічної кабалістики. Розенрох з'являється перед нами з двома книгами — "Сефер Ієцироу" ("Книгою творення") та "Зогаром", що були присвячені способам відкриття прихованого змісту Тори, в якій, за твердженням кабалістів, записана уся минула та майбутня історія світу та кожної людини. Вчителями їхньої громади він називає: Піко де Мірандолу — італійського мислителя епохи Відродження, представника ранньо-

го гуманізму, що виокремлював людину за межами космічної ієрархії, та Іоганна Рейхліна — німецького філософа, знавця грецької та єгипетської мов, який був противником Реформації. Саме групою гуманістів, якими він керував, був написаний найвидатніший твір гуманістичної літератури — "Листи темних людей". Нове життя європейський окультизм отримав після виходу перекладеного Постелем "Сефер Ієцири". "Є ще один у нас великий учитель — Вільгельм Постель. Учення їхнє — найвище, що витворював розум" [11, с. 153].

Актуальною темою сучасної драматургії є згадки про історію України. Більшість із них позитивні, але багато хто з письменників досить сатирично ілюструє минуле, а дехто навіть із боєм. "У Шевчуковому Вертепі, час СРСР і час Ірода мають знак рівняння" [3, с. 109]. Часто у його п'єсах відчувається саркастичний натяк на тоталітарний режим минулої влади. Це насильно "ощасливлені" сироти з драми-феєрії "Панна квітів", яких перетворив на тюльпани дід Крінос, вони навіть зображуються письменником у ремарках в піонерських галстуках та з заклеєними ротами. Сестри з "Кінця віку" уособлюють собою "уламки колишньої імперії", уже згадуваний нами острів, тавро невільника на чолі Олізара тощо.

Рисами постмодернізму позначаються потяг до архаїки, міфу, колективного несвідомого. Про архетипи та функціонування міфу у творчості Валерія Шевчука зазначали різні дослідники. Л. Залеська-Онишкевич згадує про міф вічного повернення до місця свого народження у п'єсі "Птахи з невидимого острова", вказуючи, що "...цей міт трактується ширше, з натяком ще й на інший елемент контакту з ойкуменюю, рідним світом" [3, с. 20]. У його творах часто з'являються люди-тіні, — можливо, це натяк на відомий усім давньогрецький міф про походження малярства із окресленої вугіллям тіні на камені, тут же і відображення природи людини і її тіні тощо.

Постмодерна естетика творів — це зосередження уваги на долі "маленької людини" поза часом і у сучасному вимірі, дегероїзування та іронізування всього. Героями Шевчукових творів завжди є звичайні пересічні люди. Єдиний раз письменник порушив це правило, звернувшись до образу Мазепи у "Брамі смертельної тіні", але й тут письменника цікавили перш за все людські якості гетьмана, а не його "історична значущість". "Постмодерністичні й посттоталітарні герої творів... не повторюють, не декларують ніяких "правд" чи ідей, і не довіряють їм. Тому — мовні ігри і карнавалізація, пустотливість, кемп, іронізування" [3, с. 115].

Ігровий момент присутній майже у всіх творах Шевчука. Усі мешканці острова грають за певними правилами, вони не вірять у те, що проповідують, але не виказують цього. Белінський якось зізнається Олізару: "Не думайте, що ми настільки дурні, що й справді вважаємо: ваша розповідь — вигадка... Наше вчення будується на вірі, а не розумі" [11, с. 167]. Між Розенрохом і Олізаром розгортається справжній інтелектуальний двобій. Панна Квітів протистоїть діду Кріносу, який грається із нею, як кішка з мишкою, отримуючи від цього явне задоволення.

Гра у п'єсах відбувається не лише між героями творів, а й між автором та читачем. В. Шевчук використовує велику кількість різних знаків, символів, культурних кодів, що надає можливість читачу сприймати його твори у різних площинах відповідно до рівня обізнаності та ерудованості. "Серед визначальних рис поезики В. Шевчука, що дозволяють віднести його

художню творчість до "прози культури"... акцентуємо увагу на таких: вільне оперування знаками культури, установка на текст (у структурно-семіотичному розумінні — будь-яке культурно значуще повідомлення) як вищу реальність (світ як текст), поетика палімпсесту, необароковість як постмодерна стратегія культуротворення [1, с. 9]. У багатьох творах письменник вільно використовує іноземну мову, найчастіше латину, що є свідченням освіченості його героїв, їх причетності до кола "посвячених". До речі, використання у творі різних мов теж вважають характерною рисою постмодерну.

Отже, можна зробити висновок, що В. Шевчук — реаніматор давніх наративних форм, який залишається у межах барокової стилістики та символіки, але разом з тим експериментує із новітніми формами та методами сучасної постмодерної поетики. Творчості митця притаманний метаісторичний погляд на сучасність та історію. Минуле письменник подає крізь призму людської особистості. Його драматургія наближена до естетики постмодернізму, що її вигідно відрізняє від творів "класичних" постмодерністів, відсутня штучність, колажність; усі засоби у п'єсах художньо мотивовані та є органічним цілим.

Література

1. Городнюк Н. А. Знаки необарокової культури Валерія Шевчука: компаративні аспекти / Н. А. Городнюк. — К. : Твім інтер, 2006. — 216 с.
2. Гундорова Т. Ностальгія та реванш. Український поетич-

ний модернізм у лабіринтах національної ідентичності / Т. Гундорова // Кур'єр Кривбасу. — 2001. — № 144. — С. 165 — 172.

3. Залеська Онішкевич Л. М. Текст і гра. Модерна українська драма / Л. М. Залеська Онішкевич. — Львів : Літопис, 2009. — 472 с.

4. Ильин И. П. Постструктурализм. Деконструктивизм. Постмодернизм / И. П. Ильин / [текст] — М. : "Интрада", 1996. — 253с.

5. Козачук Н. Інтертекстуальність як ознака стилю Валерія Шевчука / Н. Козачук // Питання літературознавства : Науковий збірник. — Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2009. — Вип. 78. — 360 с.

6. Літературознавча енциклопедія у двох томах / Ю. І. Ковалів — К. : "Академія", 2007. — Т. 1. — 608 с.

7. Мовчан Р. Світ ніколи не впіймає його / Шевчук В. Привид мертвого дому [роман-квінтет] — К. : "Пульсари", 2005. — С. 5 — 26.

8. Приліпко І. Л. Системотворчі моделі ідіографії Валерія Шевчука : дис. на здобуття наукового ступеня кандидата філол. наук : спец 10.01.01 / Ірина Леонідівна Приліпко. — К., 2006. — 186 с.

9. Тарнашинська Л. Б. Художня галактика Валерія Шевчука. Постать сучасного українського письменника на тлі західноєвропейської літератури / Л. Б. Тарнашинська. — К., 2001. — 224 с.

10. Фатеева Н. А. Интертекст в мире текстов : Контрапункт интертекстуальности / Н. А. Фатеева. Изд. 3-е, стереотипное. — М. : "КомКнига", 2007. — 280 с.

11. Шевчук В. О. Драматургія / В. О. Шевчук. Драматургія [літературно-художнє видання] — Львів : Сполом, 2006. — 416 с.

12. Шумейко Г. Духовний бенкет для театру / Г. Шумейко // Драматургія [літературно-художнє видання] / В. Шевчук — Львів : Сполом, 2006. — С. 4—6.

В статье анализируются с точки зрения поэтики постмодернизма драматические произведения Валерия Шевчука, выяснены черты индивидуального стиля писателя.

Ключевые слова: модернизм, постмодернизм, интертекстуальность, интертекст, принцип игры.

This article is from the point of view of the poetics of the postmodern dramatic works of Valery Shevchuk, the poetic style of the artist.

Keywords: modernism, postmodernism, intertext, intertextuality, the principle of the game.